

Z HISTORIE FARMACIE

Racionalizace v československém lékárenství ve 20. století – farmaceutická sekce Komise pro racionalisaci a normalisaci v lékařství, zvěrolékařství a lékárnictví – 1. část

Rationalization in 20th-century Czechoslovak pharmacy practice – Commission for Rationalization and Standardization in Medicine, Veterinary Medicine and Pharmacy – Part 1

Jan Babica • Václav Rusek

Došlo 16. května 2014 / Přijato 27. května 2014

Souhrn

Ve dvacátých letech 20. století byla v Československu věnována zvýšená pozornost novým myšlenkovým směrům – vědeckému řízení (taylorismu), racionalizaci a normalizaci. Ta se odrazila v založení Masarykovy akademie práce v roce 1920. Snaha implementovat nové principy i do zdravotnictví se projevila zformováním Komise pro racionalisaci a normalisaci v lékařství, zvěrolékařství a lékárnictví (RANOK) při přírodovědecko-lékařském odboru akademie, v jejímž rámci působila v letech 1928–1932 i farmaceutická sekce. První část práce předkládá stručný vhled do problematiky racionalizačně-normalizačního hnutí v meziválečném Československu a založení Masarykovy akademie práce, popisuje okolnosti vzniku celé komise i její farmaceutické sekce a přináší přehled jejich cílů. Pozornost je věnována také členské základně. Druhá část se bude zabývat dosaženými výsledky činnosti farmaceutické sekce RANOKu, příčinami relativního neúspěchu a významem její existence.

Klíčová slova: Masarykova akademie práce • Komise pro normalisaci a racionalisaci v lékařství, zvěrolékařství a lékárnictví (RANOK) • racionalizace • normalizace • lékárenství

Summary

In the 1920s Czechoslovakia, an increased attention was paid to the new ideas of scientific management (Taylorism), work rationalization and standardization. This was reflected in the foundation of the Masaryk Academy of Work in 1920. An effort to implement the new principles into health care led to the establishment of the Commission for Rationalization and Standardization in Medicine, Veterinary Medicine and Pharmacy (RANOK) within the Department of Natural Science and Medicine of the Academy. Within RANOK, the group for pharmacy worked between 1928–1932. The first part of the paper describes the scientific management and standardization movement in interwar Czechoslovakia, and the establishment of Masaryk Academy of Work and RANOK, including the group for pharmacy. The paper discusses the work objectives of the commission and presents concise biographies of the group for pharmacy members, too. The second part will be focused on the work results, relative failure and role of the group.

Keywords: Masaryk Academy of Work • Commission for Rationalization and Standardization in Medicine Veterinary Medicine and Pharmacy (RANOK) • work rationalization • standardization • pharmacy practice

Mgr. Jan Babica (✉)

České farmaceutické muzeum, středisko Farmaceutické fakulty UK, Hradec Králové

Kuks 81, 544 43 Kuks

e-mail: jan.babica@faf.cuni.cz

Katedra sociální a klinické farmacie, Farmaceutická fakulta UK, Hradec Králové

V. Rusek

České farmaceutické muzeum, středisko Farmaceutické fakulty UK, Hradec Králové

Počátky racionalizace a normalizace v Československu

Konec první světové války a vznik Československa v roce 1918 byly příčinou nejen mnoha zásadních změn ve společnosti, ale i podnětem a hnací silou průniku nových myšlenek do mnoha oborů a oblastí lidského konání. V atmosféře budování nového státu byla zvýšená pozornost věnována moderním metodám zabývajícím se

účelnou organizací práce, jež se objevily na přelomu 19. a 20. století v oblasti průmyslové výroby ve Spojených státech amerických a západoevropských zemích, tedy vědeckému řízení (taylorismu), racionalizaci a normalizaci. Díky potřebě odstranit následky války, vybudovat funkční stát a naši orientaci na západní demokracie nalezly uvedené metody v první třetině 20. století úrodnou půdu i u nás. Racionalizaci rozumíme změny organizace nebo postupů vedoucí ke zvýšení efektivity nebo hospodárnosti procesu¹⁾. Normalizace, jejíž uplatnění může být chápáno jako jedna z nutných podmínek vedoucích k racionalizaci, je v obecné rovině definována jako plánovitě usměrnění a dočasné ustálení vztahů a forem v opakující se společenské činnosti podle jednotlivých pravidel vzájemně smluvených a stanovených určitým orgánem, v technice pak jako stanovení norem o jednotných rozměrech, tvarech a jakostech¹⁾. Taylorismus (vědecké řízení) označuje metody a prostředky řízení, vytvořené na začátku 20. století v USA zejména Frederickem Winslowem Taylorem, založené na oddělení úkolů vývoje od úkolů výroby a na rozkládání výrobních úkolů na jednoduché operace, které lze pevně kontrolovat¹⁾. Československý národní komitét pro vědeckou organizaci definoval racionalizaci jako soustavné, promyšlené a vědecky organizované úsilí o hospodárnost v lidské činnosti, zvláště hospodářské, aby byly zlevněny a zlepšeny její výsledky, a tím zvýšen obecný blahobyt²⁾. Chápání vztahu pojmů vědecké řízení a racionalizace bylo nejednoznačné. Někteří odborníci je používali synonymně, což se odráží i v definici komitétu, jiní volali po jejich důsledném rozlišování a racionalizaci chápali obecněji jako všechny možné cesty vedoucí k nějakému (alespoň částečnému) zlepšení či zkosodárnění, zatímco úkolem vědeckého řízení bylo nalézt jediné nejhospodárnější řešení pomocí vědecké pokusné metody. Neustálený byl i samotný název této vědy, označovala se jako vědecké řízení (scientific management), vědecká organizace, vědecká organizace práce, taylorismus³⁾.

Zájem o vědecké řízení a racionalizaci se projevil při založení nové vědecké instituce – Masarykovy akademie práce (MAP). Zřízení tohoto ústavu začala ihned po válce připravovat Technická hospodářská jednota (THJ), ustavená 28. října 1928. Vznik THJ iniciovala skupina technických a hospodářských odborníků soustředěných kolem ing. Stanislava Špačka – propagátora Taylorových myšlenek a autora návrhu na založení „badatelského ústavu pro vědu, průmysl a technické hospodářství“. Do THJ se zapojili i odborníci z České matice technické, kteří v předcházejícím období rovněž prosazovali založení u nás do té doby chybějící akademie pro technické vědy. Vznik akademie podporoval i prezident republiky Tomáš Garrigue Masaryk – jak morálně, tak darem jednoho milionu korun. Svoloil také, aby instituce nesla jeho jméno. MAP byla zřízena zákonem č. 86 Sb. ze dne 29. ledna 1920 jako „samostatný a samosprávný vědecký ústav se sídlem v Praze, mající za úkol organizovati technickou práci k hospodárnému využití schopností veškerého lidu a přírodního bohatství Československého státu k nejvyššímu obecnému prospěchu“. Měla pečovat o studium a vědeckou organizaci technické práce s ohledem na její účelnost a hospodárnost, podporovat vědecké bádání v technických oborech, pečovat o výchovu

badatelů a učitelů „práce, pracovní mravouky a práva“ a vědeckých organizátorů, zkoumat nové výrobní postupy, odvětví a obchodní spojení; spolupracovat formou návrhů a posudků na řešení technických úkolů veřejné správy a zajišťovat osvětu veřejnosti. MAP měla být novým typem vědecké instituce, provádějící nejen vlastní teoretický výzkum, ale sloužící i jako prostředník mezi výzkumem, technickou a národohospodářskou praxí. Ačkoliv zřizovací zákon určoval akademii zabývat se „technickou prací“, zaměřovala se ve skutečnosti MAP i na netechnické obory, čímž částečně zaplňovala mezery v síti našich vědeckých a technických institucí. Svorníkem mezi rozmanitými obory, jimž se MAP věnovala (psychotechnika, ochrana přírody, ornitologie, knihovnictví aj.) byly technokratické ideje, jež byly vlastní mnoha jejím členům, tzn. řízení hospodářství a nakonec celého státu podle vědeckých a technických principů a metod⁴⁾. Jinými slovy důsledné uplatnění vědeckého řízení, racionalizace a normalizace ve všech oborech lidské činnosti. Organizačně byla akademie členěna do šesti odborů: I. přírodovědecký a lékařský, II. zemědělský a lesnický, III: stavebně-inženýrský, IV. strojní a elektrotechnický, V. chemicko-technologický, VI. národohospodářský a sociální. Obory zřizovaly několik ústavů (např. Psychotechnický ústav VI. odboru, Ústav pro stavbu měst III. odboru) a řadu komisí^{4, 5)}, mezi něž později patřila i Komise pro racionalizaci a normalizaci v lékařství, zvěrolékařství a lékárnictví. MAP ovlivnila zavádění racionalizace a normalizace nejen svou vlastní činností v oborech, komisích a ústavech, ale byla také jednou z institucí, z níž vzešel podnět k založení Československé normalizační společnosti. Ta vznikla 28. prosince 1922 jako soukromá společnost, jejímiž členy se stalo jedenáct vedoucích železáren, strojírny a elektrotechnických továren za podpory šesti ministerstev. I tady Československo následovalo své západní vzory – normalizační společnosti vznikaly postupně ve Velké Británii a Spojených státech amerických (1901), Německu (1917) či Francii (1919). Úkolem společnosti bylo normalizování, sjednocení a typizování průmyslových výrobků, prací a předpisů a podporování každé k tomu směřující činnosti především v oboru kovoprůmyslu a postupně i v jiných k tomu vhodných oborech. Činnost společnosti spočívala zejména ve vypracování a vydávání československých norem upravujících požadavky na výrobky, materiály či postupy v nejrůznějších průmyslových odvětvích⁶⁾. Některé z později vydaných norem upravovaly také výrobky používané ve zdravotnictví (nábytek pro nemocnice, laboratorní sklo).

Nové metody rozvíjené a uplatňované nejprve v průmyslu a technických oborech nezůstaly bez odezvy ani mezi odborníky z jiných oblastí, zdravotnictví nevyjímaje, a tak s mírným zpožděním pronikly racionalizační a normalizační tendence i mezi lékaře a posléze i do poměrně konzervativního lékárenství. To samozřejmě nebylo oborem izolovaným od vývoje a na změny, způsobené zejména nárůstem tovární výroby léčivých přípravků od 19. století a rozvojem nemocenského pojištění, reagovalo a pozvolna se jim přizpůsobovalo. Přesto však zůstávalo oborem spíše rigidním – forma i obsah lékárenské praxe (organizace, metody a postupy práce, uspořádání a vzhled lékáren) prvních desetiletí 20. století se

příliš nelišily od těch existujících ve století předcházejícím.

Vědecké řízení, racionalizace a normalizace nebyly ovšem nekriticky přijímány všemi odborníky. Odpůrci těchto metod v nich viděli příčinu hospodářské krize a rostoucí nezaměstnanosti v důsledku zvýšené produktivity a odmítali je také z obav před zdravím škodlivou mechanizací práce a ohrožením kulturní úrovně, k níž by typizace a simplifikace výrobků a přílišná jednotvárnost práce mohla vést^{6, 7)}. Rovněž lékaři ve svých úvahách o vědeckém řízení více akcentovali blaho člověka – cílem vědecké organizace nemá být dosažení největšího účinku s nejmenším vynaložením času a práce, ale dosažení dobré práce pro každého, vedoucí k lidskému štěstí. Jako výstižnější název vědy bylo navrhováno „pracovatelství“, jehož předmětem zájmu je na prvním místě pracující člověk a až za ním jeho výkony, pracovní prostředky a účel a cíl práce⁸⁾.

Vznik Komise pro racionalisaci a normalisaci v lékařství, zvěrolékařství a lékárnictví

Počátky Komise pro racionalisaci a normalisaci v lékařství, zvěrolékařství a lékárnictví (RANOK, plný název komise v jejích počátcích i později kolísal) spadají do poloviny dvacátých let 20. století, kdy MUDr. Adolf Měska, primář státní nemocnice v Košicích, podal Masarykově akademii práce návrh k založení komise pro organizaci práce v nemocnicích. Na schůzi I. odboru 6. října 1926 byl jeho návrh přijat kladně a současně byla utvořena přípravná komise ve složení prof. MUDr. Ladislav Syllaba, prof. MUDr. Antonín Heveroch (který zanedlouho poté, 2. března 1927, zemřel) a prof. MUDr. Josef Pelnář⁹⁾. Tato komise ovšem nevyvíjela v následujících dvou letech prakticky žádnou činnost (i přes to, že koncem roku 1927 členství přijal iniciátor jejího vzniku dr. Měska¹⁰⁾). Podle Měskových úvah^{10, 11)} měla komise pracovat zejména na třech úkolech. Prvním byla typizace a normalizace nemocničního vybavení, např. postelí, nočních stolků, prádla apod. Zde měla komise spolupracovat s obdobnou institucí v Německu, Normalizační nemocniční komisí (FANOK, Fachnormenausschuss Krankenhaus; založena roku 1926 jako odbor Německého normalizačního výboru^{12, 13)}), nebo po dohodě s ní přebírat výsledky její práce (už v srpnu 1926 vydal FANOK návrh norem pro nemocniční postele a připravoval normy pro další vybavení¹³⁾) a ve spolupráci s tuzemskými výrobci zavádět výrobu normovaného vybavení nemocnic i u nás. Druhým úkolem bylo vymezení a vypracování směrníc a standardizace těch prací v nemocnicích, které byly ve stále větším měřítku svěřovány nelékařskému personálu (laboratorní rozbory, obvazování pacientů apod.). Třetí oblastí byla racionalizace ve farmaceutickém průmyslu, které se věnoval člen MAP prof. MUDr. Otakar Rybák, jehož Měska navrhoval jako dalšího člena komise. Rybák při příležitosti pražské výstavy *Týden zdraví* (pořádána 18. až 25. září 1927 *Pražskými vzorkovými veletrhy*, alternativní název častěji se vyskytující v pramenech a literatuře je *Týden lékařství a lékárnictví*) uspořádal anketu mezi československými výrobci léčivých přípravků a zdravotnických potřeb¹⁴⁾. Racionalizace ve farmaceutickém průmyslu měla podle tehdejších názorů spočívat v omezení počtu výrobců, kteří pod

různými názvy vyráběli složením totožné přípravky a naopak v rozdělení portfolia mezi jednotlivé podniky a jejich specializaci jen na určitou skupinu přípravků. To by vedlo k produkci širšího sortimentu a vyšší kvalitě československých přípravků, zabránilo plýtvání výrobními prostředky a společně s preferováním tuzemských výrobků před zahraničními (zejména lékaři při preskripci) zlepšilo postavení domácího farmaceutického průmyslu vůči zahraničnímu, především německému. Výsledkem by byl celkově pozitivní vliv na československé hospodářství^{14, 15)}.

V říjnu 1928 pro zaneprázdnění jinými povinnostmi rezignoval předseda Pelnář a jako svého nástupce doporučil Rybáka, který se již dříve na činnost komise dotazoval. Rybák nabídku předsednictví přijal a ve funkci byl schválen plenární schůzí I. odboru 1. prosince 1928¹⁶⁾. Počátek jeho působení v čele RANOKu se nesl ve znamení intenzivní práce – již v prosinci oslovil a za nové členy komise koptoval řadu odborníků: znovu iniciátora vzniku komise Měsku, ředitele Batovy nemocnice ve Zlíně MUDr. Bohuslava Alberta, další významné lékaře a také několik farmaceutů. Na existenci komise upozornil relevantní organizace a instituce a požádal je o spolupráci. Navázal styk s FANOKem, který našim odborníkům poskytl materiál, a obrátil se i na zastupitelství ve Francii a USA, aby zjistil, co se na poli racionalizace ve zdravotnictví podniká v těchto zemích. Spolupráce byla navázána s ministerstvem národní obrany, ministerstvem zdravotnictví, Mladou generací lékařů při Ústřední jednotě československých lékařů, Československou chirurgicko-gynekologickou společností a Československou lékárnickou společností. Poslední tři jmenované organizace nabídky RANOKu jako oficiální publikační tiskoviny své časopisy *Praktický lékař*, *Rozhledy v chirurgii a gynaekologii* a *Časopis československého lékárnictva*^{17, 18)}.

Pod Rybákovým vedením tedy komise rozšířila svůj zájem i mimo nemocnice: do ambulantní sféry a také do oboru farmacie a výhledově i veterinární medicíny. V lékařství měla komise pracovat zejména na normalizaci a racionalizaci lékařského nábytku a zařízení (v nemocnicích, ordinacích i čekárnách). Další oblastí bylo zavedení používání normalizovaných tiskopisů (formulářů používaných v nemocnicích, v ordinacích praktických lékařů i tiskopisů nemocenských pojišťoven) a zavedení normalizovaných kartoték. Posledním cílem komise byla normalizace a racionalizace „vedlejších prací“ – pomocných prací v nemocnicích a laboratořích a hospodářských a úklidových prací v nemocnicích¹⁸⁾. Je vidět, že komise se zaměřila na normalizaci a standardizaci „technické stránky“ lékařské práce, nikoliv na vlastní odborný výkon. Snahou komise bylo umožnit lékařům pracovat v příznivějším pracovním prostředí, zjednodušit a urychlit administrativní práce alespoň sjednocením a zpřehledněním používaných tiskopisů či využíváním kartoték nebo standardizovat práce pomocného personálu. Ambice zasahovat do vlastní lékařské práce – diagnostických a terapeutických postupů – například vypracováním obdoby dnes vydávaných doporučených postupů, komise neměla. Obdobné problémy měla komise řešit i ve farmacii: Kladla si za cíl normalizovat vnitřní dispozici jednotlivých lékárenských místností (oficíny, laboratoře a skladu) a jejich vybavení, normalizovat používané tiskopisy a zavést kartotéky pro evidenci zásob

a racionalizovat některé lékárenské práce, zejména elaborační¹⁸⁾.

Farmaceutická sekce RANOKu, její členové a pracovní program

Farmaceutická sekce RANOKu (později častěji nazývaná odborem či skupinou, my se přidržíme původního názvu) se zformovala krátce po Rybákově nástupu na místo předsedy komise. Na konci roku 1928 se členy stali čtyři farmaceuti, s nimiž Rybák již dříve spolupracoval: PhMr. Ladislav Bílek, PhMr. Josef Svetozar Novák, PhMr. Bohumil Vospálek a PhMr. Antonín Snížek¹⁹⁾. Tuto čtveřici v prvním čtvrtletí 1929 rozšířili PhMr. Vincenc Bosák, jenž byl jmenován předsedou celé sekce, a tehdy štábní kapitáni RNDr. PhMr. Adolf Jánský a PhMr. Josef Němec²⁰⁾. Všichni jmenovaní byli významnými a aktivními farmaceuty, v lékárnických kruzích známí. Působili jako funkcionáři farmaceutických organizací a spolků, publikovali odborné články či knihy, pracovali v redakcích farmaceutických časopisů nebo vyučovali na univerzitách a aspirantských školách. Z jejich bohatých aktivit uvádíme jen stručný výčet, s důrazem na jejich práci v době existence RANOKu. **Ladislav Bílek** (1895–1972) se podílel na vzdělávání budoucích veterinárních lékařů: Od jejího vzniku roku 1919 byl vedoucím lékárny Vysoké školy zvěrolékařské (organizačně spadala pod Rybákem vedený farmakologický ústav) a od roku 1920 vedl praktická cvičení z přípravy léků. Roku 1927 se stal lektorem galenické farmacie na téže škole. V Brně také roku 1928 založil aspirantskou školu pro přípravu budoucích posluchačů farmacie. Aniž by zcela přerušil své brněnské aktivity, přesídlil v roce 1929 do Opavy, kde do roku 1938 vedl Zemskou režijní lékárnu^{21, 22)}. **S Josefem Svetozarem Novákem** (1877–1943) spolupracoval Rybák již roku 1927 při organizaci výstavy *Týden lékařství a lékárnictví* – Novák se podílel na realizaci její historické části. V té době byl již léta majitelem lékárny ve Zbraslavicích. V roce 1931 odešel do Brna, kde působil jako provizor lékárny U Černého orla v Žabovřeskách a později jako lékárník asistent v lékárně milosrdných bratří. Poslední léta své lékárnické dráhy strávil provizoriáty v lékárně U Zlaté koruny v Jihlavě (1934–1936) a milosrdných bratří v Letovicích (1936–1940). Vedle lékárenské praxe se Novák intenzivně zabýval dějinami farmacie. Výsledky svých bádání publikoval ve stovkách odborných článků a přednášek a kromě výše zmíněné realizoval historické části dalších zdravotnických výstav. Působil také jako správce a knihovník aspirantské školy v Praze a je spoluautorem čtyřdílné *Učebnice pro drogisty*^{23–25)}. Také s **Bohumilem Vospálkem** (1887–1972) spolupracoval Rybák v rámci výstavy *Týden lékařství a lékárnictví*. Vospálek provozoval od roku 1917 vlastní chemicko-farmaceutickou laboratoř v Praze. Informacemi z oblasti farmaceutického průmyslu často přispíval do farmaceutických periodik. Z jeho mimořádně početných aktivit v oboru zmíníme jen, že byl generálním tajemníkem II. sjezdu slovanských lékárníků (3.–8. června 1931, Praha) a jedním z iniciátorů vzniku Federace slovanských lékárníků. Po jejím ustanovení působil jako tajemník pro Československo^{26, 27)}. Z prostředí farmaceutické velkovýroby pocházel i další spolupracovník lékárnické sekce

RANOKu, **Antonín Snížek** (1877–1938), předseda farmaceutické sekce Ústředního svazu československých průmyslníků. V roce 1910 spolu s farmaceuty Františkem Plzákem a Františkem Kubátem zakládá Společnost pro výrobu lučebnin, o rok později přeměněnou na akciovou společnost Medica. Jejím ředitelem byl až do konce života^{28, 29)}. **Vincenc Bosák** (1867–1934) vlastnil od roku 1910 lékárnu U Karla IV. v Praze-Žižkově. Od roku 1925 byl předsedou galenické sekce Československé lékopisné komise. Později, roku 1932, byl jmenován lektorem praktické a galenické farmacie na Karlově univerzitě³⁰⁾. Téhož roku vyšla jeho publikace *Stručné základy praktické a galenické farmacie*. **Adolf Jánský** (1888–1967) vystřídal od roku 1919, kdy vstoupil do služeb československé armády, několik působišť, aby byl v květnu 1920 pověřen vedením chemicko-farmaceutické laboratoře ve formujícím se vojenském zdravotnickém skladu v Josefově. Zde setrval až do roku 1936 (s pražskou přestávkou v letech 1925–1928), kdy s přestěhováním laboratoře do Bystřice pod Hostýnem odešel tamtéž. Během 2. světové války a po ní působil v Ústavu pro zkoumání léčiv, Státním zdravotním ústavu a konečně Státním ústavu pro kontrolu léčiv. Zásadním způsobem se podílel na vypracování prvních dvou vydání Československého lékopisu^{31, 32)}. Také **Josef Němec** (*1896) byl zástupcem vojenské farmacie. Nejprve pracoval ve Zdravotnickém skladu 3 v Bzenci, poté jako správce lékárny Divizní nemocnice 4 v Josefově³³⁾. Členové sekce byli vybráni tak, aby zastupovali různé stavovské složky. V RANOKu se tak sešli praktičtí lékárníci městští (Bosák, Vospálek) i venkovští (Novák), zástupci farmaceutického průmyslu (Snížek, Vospálek), vojenský lékárník činný laboratorně (Jánský) i prakticky (Němec) a lékárník ústavní (Bílek)¹⁹⁾.

Svou činnost zahájila farmaceutická sekce RANOKu informováním odborné veřejnosti přednáškami, následně publikovanými ve farmaceutickém tisku. Úkolu se ujal jednatel sekce Ladislav Bílek, který o nově vzniklé komisi, jejích plánech a o nutnosti racionalizace přednášel lékárníkům tuzemským (schůze Československé lékárnické společnosti, 1. června 1929), zahraničním (Sjezd slovanských lékárníků, Poznaň, 12. června 1929) i budoucím (valná hromada Spolku československých studentů farmacie, 12. listopadu 1929)^{34, 35)}. Z jeho přednášek vysvítá, že podle členů komise se určité racionalizační a normalizační zásahy daly uplatnit prakticky ve všech aspektech lékárenského provozu. Zásadní změny si zasluhovalo samotné vnitřní zařízení a uspořádání lékárny. Byla zmíněna potřeba diskuse a vytvoření návrhu účelného recepturního stolu, který by soustředěním všeho nezbytného zejména k ručnímu prodeji a vhodným uspořádáním šetřil námahu i čas pracovníka. Padly návrhy několika konkrétních opatření týkajících se nábytku v oficíně a uchovávání léčiv a léčivých přípravků, např. v repozitoriích vyhradit větší oddíl, uzavíratelný a patřičně označený, pro uložení specialit s obsahem účinných látek ze skupiny separand. Zásadní změnu ve vzhledu lékárenských oficín by přineslo uchovávání stojatek se silicemi, oleji a barvivy ve schránkách opatřených dvířky. U silic z důvodu jejich ochrany před světlem, u olejů a barviv pak k zakrytí znečištění stojatek, kterému se nikdy nelze zcela vyhnout. Jako jeden z prvořadých úkolů si ovšem komise vytkla vytvořit návrhy vzorových dis-

pozic lékárenských místností (oficíny, zásobárny a sklepa, laboratoře). Ty měly být vypracovány pro několik typů lékáren – ve velkém městě, malém městě, na venkově – a měly sloužit jako doporučení, vodítko při zřizování nových nebo renovací stávajících lékáren. Jejich aplikace v praxi by vedla jednak k ulehčení práce personálu, jednak k určité standardizaci lékáren, která by urychlila zapracování nových či zastupujících pracovníků. Dalším pořadým úkolem bylo vytvoření návrhu normalizované kartotéky pro evidenci zboží, jejíž zavedení do lékáren farmaceutická sekce RANOKu podporovala. Využití kartotéky by při inventuře poskytlo přehled o stavu zásob, spotřebě jednotlivých položek a neprodejném zboží. Inventuru by usnadnila a zrychlila také plánovaná normalizace lékárenských stojatek – přibližně stejně velké nádoby označené tárou by umožnily rychlejší odhad hmotnosti obsahu a urychlily vážení. Další výhodou normalizovaných stojatek, stejně jako u dalších normalizovaných pomůcek a vybavení, by byla nižší cena těchto výrobků a možnost náhrady rozbitých dílů (např. zátek) za náhradní kusy. Jako třetí nejnáléhavější úkol si sekce vytkla zavedení normalizovaných recepturních a účetních formulářů. Používání normalizovaných formátů papíru (podle německé normy DIN 476) se postupně rozšiřovalo v jiných odvětvích a jejich zavedení i do lékárenství by skýtalo možnost úspor a zpřehlednění administrativy. Kromě receptů a formulářů by byla vhodná i normalizace formátu ceníků, katalogů a reklamních materiálů. Výše zmíněnými hlavními oblastmi nebyly možnosti normalizace a racionalizace v lékárenství zdaleka vyčerpány. Otevřena byla otázka normalizace dalšího lékárenského skla, obvazů nebo léčiv (ve smyslu odstupňování jejich chemické čistoty a definování, který stupeň postačí k použití pro léčebné účely). Racionalizačně-normalizační zásahy se netýkaly jen pracovního prostředí, vybavení a technických či administrativních pomůcek, ale i vlastní odborné práce – přípravy a zkoušení léčivých přípravků. Bílek vyslovil potřebu vypracování racionálních metod a předpisů, jakož i jejich zjednodušení a sjednocení. Poukázal například na rozdíly v národních lékopisech, kdy přípravky stejného názvu měly různá složení a/nebo způsob přípravy. Neuvedl ovšem, jakou roli by v tomto procesu měla hrát farmaceutická sekce RANOKu a jakou lékopisná komise, do jejíž gesce tyto otázky přirozeně spadaly. Bílek byl také zastáncem zavedení moderních analytických metod používaných v průmyslu i do lékárenských laboratoří, stejně jako jejich vybavení moderními stroji pro výrobu léčivých přípravků^{34, 35}.

Na rozdíl od medicíny vidíme ve farmacii snahu o racionalizaci a normalizaci nejen pracovního prostředí, ale i vlastní odborné činnosti lékárníků, minimálně v přípravě a zkoušení léčiv a léčivých přípravků. Tento rozdíl není překvapivý, vyplývá z odlišného charakteru obou profesí – medicíny pracující s variabilním a individuálním lidským organismem a farmacii, tehdy soustředěné převážně kolem přesně definovatelného subjektu v ideálním případě s neměnnými vlastnostmi – léčiva a léčivého přípravku. Odborná rozhodnutí lékaře musela variabilitu pacientů zohledňovat, a proto se mohla lišit případ od případu i u stejných onemocnění; jakýkoliv zásah do tohoto procesu v podobě zdánlivě svazujících

norem byl odmítán jako zásah do lékařovy svobody rozhodování. Naproti tomu cílem odborného snažení lékárníka bylo vytvořit přípravek s přesně danými vlastnostmi, a standardizace všech procesů (výrobních postupů, výchozích surovin, metod zkoumání jejich kvality, podmínek uchovávání...) vedoucích ke standardnímu produktu tak byla žádoucí.

Závěr

Zájem o racionalizaci a normalizaci, pro období 1. československé republiky charakteristický, pronikl tedy i do farmacie, byť s jistým zpožděním. Lze se domnívat, že kromě atmosféry obecně příznivé těmto trendům mohla v kulminujícím zájmu o možné racionalizačně-normalizační zásahy v lékárenství sehrát roli i jistá frustrace tehdejších lékárníků. Ta vyplývala z řady problémů, s nimiž se meziválečné lékárenství potýkalo: rozmach tovární výroby léčivých přípravků, sílící tlak nemocenských pokladen, vyostřující se konkurenční a kompetenční boj mezi lékárnami a drogeriemi, nereformované dvouleté studium farmacie, napjaté vztahy mezi lékárníky-majiteli a kondicinujícími farmaceuty a další^{36, 37}. Na jedné straně průmyslová výroba léčivých přípravků ubírala lékárnám značný objem odborné práce a lékárníkovu úlohu často redukovala na funkci pouhého výdeje/prodeje speciality. Na straně druhé zastaralý systém vysokoškolského studia farmacie (s nedostatečnou délkou, nedostatečnou náplní a se zaměřením na výchovu odborníků jen pro práci v lékárnách) zaostával za prudkým rozvojem věd a neposkytoval absolventům dostatečné znalosti k uplatnění se mimo lékárny (ve farmaceutickém výzkumu, průmyslové farmacii) nebo k prohloubení stávajících či k uchopení nových odborných činností: například farmakologie a příbuzné disciplíny, nezbytný předpoklad kvalifikovaného poradenství o správném užívání léčiv, nebyly v tomto období součástí farmaceutického kurikula a z řad farmaceutů i od některých lékařů zaznívalo volání po zavedení těchto předmětů do studia^{35, 38, 39}. V této atmosféře krize oboru, jak byla tehdejší situace lékárníky vnímána, čelní představitelé farmacie a angažovaní lékárníci jistě přemýšleli o způsobech, jak pozvednout odbornou i ekonomickou úroveň lékárenství, jak posílit pohled společnosti na lékárnu jako nezastupitelnou zdravotnickou instituci i jak usnadnit každodenní náročnou práci lékárenskému personálu. Implementace vědeckého řízení práce a normalizace pracovních postupů, prostředí a pomůcek (se společně propagovanou modernizací exteriérů a interiérů lékáren a s využitím moderních forem reklamy a osvěty) se mohly jevit jako jedna z vhodných či nezbytných cest k dosažení těchto cílů.

Vlastní činností farmaceutické sekce Komise pro racionalizaci a normalizaci v lékařství, zvěrolékařství a lékárnictví a okolnostmi jejího relativního neúspěchu se bude zabývat druhá část tohoto sdělení.

Práce byla podpořena grantem Univerzity Karlovy v Praze SVV 260 066.

Střet zájmů: žádný.

Literatura a prameny

- Velký slovník naučný: encyklopédie Diderot. 1. vyd. Praha: Diderot 1999; 1679s. (příslušná hesla).
- Šlechta E.** Úvahy o racionalisaci. Sborník Masarykovy akademie práce 1933; 7, 94–97.
- Adamiecki K.** Poznámky o definici organizační vědy. Sborník Masarykovy akademie práce 1932; 6, 1–6.
- Těšínská E., Schwippel J.** Masarykova akademie práce. In: Míšková, A., Franc, M., Kostlán, A. eds. Bohemia docta, 1. vyd. Praha: Academia 2010.
- Špaček S. K.** Dějinám založení Masarykovy akademie práce. Sborník Masarykovy akademie práce 1935; 9, 1–13.
- Jakubec I.** Problematika normalizace v meziválečném Československu. In: Folta J. (ed.) Rozpravy Národního technického muzea v Praze, sv. 157. Řada Dějiny vědy a techniky, sv. 5., Praha, 1998. 23–28.
- Ottův slovník naučný nové doby: dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému. Díl 5., Svazek 1., Praha: Novina 1938; 718s. (heslo „racionalisace“).
- Měška A.** Poznámky k definici organizační vědy. Sborník Masarykovy akademie práce 1933; 7, 62–64.
- Masarykův ústav a Archiv akademie věd České republiky, v. v. i. (MÚA AV ČR); Archiv AV ČR (AAV), fond Masarykova akademie práce (MAP), k. 234, i.č. 713. Zápis schůze I. odboru z 6. 10. 1926. (přetištěno ve Věstníku Masarykovy akademie práce 1926; 6, 387–390).
- AAV, fond MAP, k. 248, i.č. 754. Korespondence I. odboru s Měškou z 14. 12. a 29. 12. 1927.
- Měška A.** O lékařových pomocnicích. Praktický lékař 1927; 7, 368–369.
- Mášová H.** Nemocniční otázka v meziválečném Československu. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Karolinum 2005; 130.
- AAV, fond MAP, k. 248, i.č. 754. Výpis z DIN Normblattverzeichniss, Stand der Normung Herbst 1926.
- Rybák O.** Anketa o farmaceutickém a lékařském průmyslu v ČSR. Praha: [s.n.] 1927; 51 s.
- AAV, fond MAP, k. 248, i.č. 754. Rybákův dopis farmaceutické sekci ÚSČSP z 22. 3. 1929.
- AAV, fond MAP, k. 234, i.č. 713. Zápisy ze schůzí I. odboru z 8. 10. 1927, 13. 10. 1928 (přetištěno ve Věstníku Masarykovy akademie práce 1927; 7: 402–407 a 1928; 8, 487–492) a 1. 12. 1928.
- AAV, fond MAP, k. 248, i.č. 754. a k. 47, i.č. 365. Rybákova korespondence z ledna až března 1929 a dopisy prezidia MAP z 28. 2. 1929 a z 23. 5. 1929.
- Rybák O.** Komise pro normalisaci a racionalisaci v lékařství a lékárnictví (RANOK). Věstník Masarykovy akademie práce 1929; 9, 250–253.
- AAV, fond MAP, k. 248, i.č. 753. Rybákův dopis MAP a navrhovaným členům z 21. 12. 1928.
- AAV, fond MAP, k. 248, i.č. 754. Rybákův dopis Bosákovi z 22. 3. 1929.
- Večerek V.** 90 let Veterinární a farmaceutické univerzity Brno. 1. vyd. Brno: Veterinární a farmaceutická univerzita 2008; 123.
- Čížmář J.** Ladislav Bílek zemřel. Farm. Obzor 1972; 41, 527–528.
- Hanzlíček Z.** PhMr. Josef Svetožar Novák, historik české farmacie – 100 let od narození. Československá farmacie 1977; 26, 369.
- Rusek V., Smečka V.** České lékárny. 1. vyd. Praha: Nuga 2000; 11.
- České farmaceutické muzeum, fond Osobnosti – Josef Svetožar Novák, k. 73. Novákův deník z roku 1931.
- Bílek L.** PhMr. Bohumil Vospálek se dožil osmdesáti let. Farmaceutický obzor 1967; 36, 238–239.
- Drábek P., Hanzlíček Z.** Farmacie ve dvacátém století. Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky 2005; 148 s.
- Plzák F.** Ph. Mr. Antonín Snížek šedesátníkem. Časopis československého lékárnictva 1937; 17, 171–172.
- Centrální ředitel Ph. Mr. Antonín Snížek †. Časopis československého lékárnictva 1939; 19, 17.
- Lékárník Ph. Mr. Vincenc Bosák †. Časopis československého lékárnictva 1935; 15, 2.
- Skarnitzl E.** K šedesátinám RNDr. a PhMr. Adolfa Jánského. Časopis českého lékárnictva 1948; 4, 145–147.
- Skarnitzl E.** In memoriam RNDr. a PhMr. Adolf Jánský. Československá farmacie 1967; 16, 422.
- Babica J., Rusek V.** Osobnosti RANOKu (Komise pro racionalisaci a normalisaci v lékařství, zvěrolékařství a lékárnictví). In: Sborník přednášek z dějin farmacie přednesených na odborných sympozii v roce 2009 a 2010. Praha: Sekce dějin farmacie ČFS ČLS JEP 2011; 7–9.
- Bílek L.** Normalizační a racionalizační snahy v čsl. farmacii. Časopis československého lékárnictva 1929; 9, 163–166.
- Bílek L.** O úkolech mladé generace lékárnické. Časopis československého lékárnictva 1929; 9, 255–260.
- Bohutínský J.** Krise lékárnictví v ČSR. Praktický lékárník 1933; 2, 121–129.
- Valášková L.** Farmacie v Českých zemích v letech 1929–1938/9 (Svazek I.). Hradec Králové: Farmaceutická fakulta, České farmaceutické muzeum 2008. Vedoucí dizertační práce: doc. RNDr. PhMr. Václav Rusek, CSc.
- Co požadujeme od nové lékárnické učebnice? Praktický lékárník 1938; 7, 8–9.
- viz citace²⁴⁾, s. 91.